

УДК 347.53

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.51>

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЖЕРТВАМ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ¹

Шрамко С.С.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4453-9118
e-mail: sabrieshramko@gmail.com*

Шрамко С.С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні.

Статтю присвячено висвітленню питання існуючих способів відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту. Констатовано, що міжнародне право вимагає від держав-порушників вжити відповідних заходів для відшкодування шкоди, завданої безпосередньо їх діями або діями осіб, які діяли за їх наказом. Встановлено, що бенефіціарами відшкодування за порушення МГП є особи, які стали жертвами або постраждали внаслідок таких порушень, а саме: цивільні особи, військовополонені, члени сім'ї та близькі жертв, держава. Наведені варіанти порушення вимог про відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни: звернення до національних судів, судів іноземних країн, Європейського суду з прав людини, Міжнародного суду ООН, інвестиційного арбітражу, спеціально створених фондів або комісій. Наголошено, що наразі універсального механізму відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії РФ проти України не має. Проте, найбільш реальним механізмом для України є створений міжнародний компенсаційний механізм, який має на меті відшкодування шкоди та збитків, завданих РФ та передбачає можливість компенсації різного роду збитків – від руйнування та пошкодження майна до шкоди внаслідок втрати контролю над майном. Зроблено висновки, що: значення виплати компенсацій є важливим, особливо в контексті МГП, оскільки люди, які стали жертвами воєнного конфлікту, зіштовхуються з тривалими наслідками, що впливають на здоров'я, можливості заробітку та загальну стабільність життя; важливим елементом відшкодування шкоди та однією із гарантій його реалізації на практиці є збір та документування якісної доказової бази заподіяної шкоди як у рамках цивільного, так і кримінального провадження; основним показником для обрання того чи іншого механізму відшкодування шкоди має стати його ефективність.

Ключові слова: перехідне правосуддя, міжнародне гуманітарне право, відшкодування збитків жертвам збройної агресії, механізми відшкодування воєнних збитків.

Shramko S. Legal mechanisms for compensation for damage to victims of military conflict in Ukraine.

The article is aimed at highlighting the issue of existing ways of compensation for victims of military conflict. It is stated that international law requires violating States to take appropriate measures to compensate for the damage caused directly by their actions or by the actions of persons acting on their orders. The author establishes that the beneficiaries of reparation for violations of IHL are the persons who have been victims or suffered as a result of such violations, namely: civilians, prisoners of war, family members and relatives of victims, and the State. The author provides options for filing claims for compensation for damage caused as a result of war: appeals to national courts, courts of foreign

¹ Підготовлено на виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

countries, the European Court of Human Rights, the International Court of Justice, investment arbitration, specially created funds or commissions. It is emphasised that currently there is no universal mechanism for compensation for damage caused by Russia's armed aggression against Ukraine. However, the most realistic mechanism for Ukraine is the established international compensation mechanism, which aims to compensate for damage and losses caused by the Russian Federation and provides for the possibility of compensation for various types of losses - from destruction and damage to property to damage due to loss of control over property.

It is concluded that: the importance of compensation is significant, especially in the context of IHL, as people who have been victims of armed conflict face long-term consequences affecting their health, earning potential and overall stability of life; an important element of reparation and one of the guarantees of its implementation in practice is the collection and documentation of a high-quality evidence base of the damage caused both in civil and criminal proceedings; the main indicator for choosing a particular mechanism of reparation is its effectiveness.

Key words: transitional justice, international humanitarian law, compensation for victims of armed aggression, war damage compensation mechanisms.

Постановка проблеми. Зобов'язання держав щодо відшкодування за порушення міжнародного гуманітарного права (МГП) є усталеним принципом звичаєвого міжнародного права, відповідно до якого держави зобов'язані надавати «повне відшкодування» за порушення МГП, та ключовим елементом для забезпечення справедливості та відновлення прав жертв. МГП має на меті захистити осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у воєнних діях, включаючи цивільних осіб та військовополонених. Порушенням цього права вважаються акти насильства, нелюдське поводження, незаконні ув'язнення, безпідставне знищення майна тощо. Жертви збройного конфлікту мають право на ефективний правовий захист та відшкодування шкоди від держави, відповідальної за міжнародно протиправні дії. Відшкодування може включати компенсацію за фізичні та психологічні травми, втрату заробітку, знищення майна та моральну шкоду.

У Плані України наводиться, що за оцінками ООН, станом на жовтень 2023 року в Україні налічується 3,7 мільйона внутрішньо переміщених осіб, а близько 14,6 мільйона потребують допомоги і послуг у сфері охорони здоров'я та захисту. Багато людей були змушені виїхати до інших країн, і близько 6,3 мільйона осіб (близько 16% населення) досі залишаються за кордоном. Масштабне руйнування інфраструктури вплинуло на можливість людей отримати доступ до базових потреб, таких як електроенергія, вода, продукти харчування, охорона здоров'я та освіта. За результатами оновленого звіту Світового банку «Швидка оцінка шкоди та потреб в Україні», прямі збитки, завдані внаслідок повномасштабної війни, становлять близько 138,2 млрд євро, а потреби на відновлення склали – 440,5 млрд євро. Найбільше постраждали житловий сектор, транспорт, енергетика, торгівля та промисловість [1].

На переконання лідерів міжнародної спільноти, завдана шкода має бути відшкодована у повному обсязі за рахунок країни-нападника. Співзвучною є і думка громадян, опитування яких проходилося у межах реалізації наукового проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель», що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України. Так, понад 80% опитаних респондентів¹ вважає, що відшкодування завданих збитків є обов'язком держави-агресора [2].

Стан опрацювання обраної проблематики. Проблематика відшкодування шкоди, завданої жертвам воєнного конфлікту в Україні, наразі є однією з обговорюваних у колі науковців, громадських діячів, правників, політиків. У фокусі уваги аналітиків Української Гельсінської спілки з прав людини ці питання знаходилися ще із 2019 р. [3]. Безпосередньо можливі варіанти механізмів відшкодування шкоди досліджувалися у працях Люка Моффета (Dr Luke Moffett) [4], А. Кошмана [5], судді Верховного Суду С. Яковлевої [6], експертів Центру Дністрянського [7], експертів аналітичного центру «Інститут законодавчих ініціатив» [8]. Авторами висвітлювалася правова основа відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни в Україні, способів відновлення порушених прав, реальних механізмів їх застосування на національному та міжнародному рівнях, а також джерел фінансування компенсацій. Водночас складність питання, прийняття нових

¹ В опитуванні взяли участь 3250 громадян України.

рішень міжнародними партнерами, зміни у національному законодавстві, створення судової практики щодо відшкодування шкоди обумовлюють науковий інтерес до цієї проблематики.

Метою статті є висвітлення актуальних правових механізмів міжнародного, європейського та національного забезпечення відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих питань у розрізі захисту прав людини є відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту. Говорячи про цю складову концепції перехідного правосуддя, слід зауважити, що мова йде про запит на відновлення справедливості, яка включає: матеріальну компенсацію завданої шкоди; моральну сатисфакцію; відновлення порушених прав.

В нормах МГП не зазначається про те, хто є бенефіціарами відшкодування за порушення МГП, а лише визнається, що сторони міжнародних збройних конфліктів зобов'язані відшкодувати збитки, завдані в результаті порушення норм МГП. З огляду практики звернення до відповідних інституцій, бенефіціарами відшкодування за порушення МГП зазвичай є особи, які стали жертвами або постраждали в результаті таких порушень, а саме:

- *цивільні особи*, які постраждали від дій або бездіяльності сторін конфлікту, включно з нападами на цивільні об'єкти, незаконними ув'язненнями, викраденнями та іншими формами насильства.

- *військовополонені*, які зазнають страждань від порушення їх прав, зазначених у Женевських конвенціях (погане поводження, тортури або відмова в наданні належної медичної допомоги).

- *члени сім'ї та близькі жертв*, які втратили годувальника і відповідно мають право на компенсацію за такі втрати.

- *держава*, яка зазнала руйнувань цивільної інфраструктури, об'єктів критичної інфраструктури, втрат працездатного населення, екологічної шкоди, тощо.

У Резолюції «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України», прийнятій на засіданні Генасамблеї ООН 14 листопада 2022 року, ухвалено низку ключових для України позицій [9]. По-перше, визнано факт порушення РФ своїх негативних обов'язків відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14.12.1974 р. щодо неприпустимості вчинення агресії. Це дає підстави Україні передбачити у національному законодавстві положення про те, що на державу-агресора покладається майнова відповідальність за будь-яку шкоду, заподіяну майну мирного населення в результаті бойових дій, незалежно від результатів цієї війни. По-друге, рекомендовано ООН спільно з Україною розробити механізм виплати репарацій. По-третє, рекомендовано спільно з Україною створити реєстр завданих збитків як майнового, так і немайнового характеру. Зауважимо, що визнання факту вчинення росією акту агресії відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН певним чином розв'язує і питання джерел відшкодування шкоди. Так, майно держави-агресора та пов'язаних з нею осіб, яке знаходиться на території третіх країн, може бути використане для відшкодування збитків потерпілій державі на підставі рішень судів відповідної країни.

Існує низка варіантів порушення вимог про відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни. Узагальнено можна виділити судові та програмні механізми, а саме: звернення до національних судів, судів іноземних країн, Європейського суду з прав людини, Міжнародного суду ООН, інвестиційного арбітражу, спеціально створених фондів або комісій.

В Україні на законодавчому рівні закріплено цивільно-правові та кримінально-правові засоби захисту порушених майнових прав: подання заяв про вчинення кримінального правопорушення до правоохоронних органів; подання цивільних позовів до суду для відшкодування збитків [8]. Щодо звернення до національних судів, то у квітні 2022 року Верховний Суд у справі № 308/9708/19 ухвалив поворотну правову позицію, що РФ, вчинивши неспровокований і масштабний акт збройної агресії проти України, численні акти геноциду проти Українського народу, не має права далі посилатися на власний судовий імунітет, заперечуючи цим юрисдикцію судів України на розгляд і вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої актами агресії фізичній особі – громадянину України [10]. Зазначимо, що раніше українські суди могли розглядати позови до РФ виключно за згодою самої РФ. Таким чином, у національній практиці був створений прецедент щодо можливості громадянам України позиватися в українських судах до держави-агресора по справах про відшкодування шкоди, завданої війною.

На думку судді Верховного Суду С. Яковлевої, кримінально-правовий механізм відшкодування шкоди має низку переваг. По-перше, він уже є і діє, тобто на відміну від міжнародних судів чи спеці-

альних комісій з відшкодування збитків його не потрібно створювати з нуля. По-друге, кримінальне законодавство є ефективним механізмом збору надійної доказової бази, адже будь-який обраний як ефективний механізм компенсації збитків, завданих агресією з боку росії, потребуватиме доказів вчинення рф та окремими її представниками протиправних діянь. Далі вона зазначає, що сам факт реєстрації вчинення воєнного злочину, подальше здійснення досудового розслідування та збір доказів у кримінальному провадженні дає підстави особі, яка зазнала шкоди внаслідок цього злочину, вимагати її відшкодування. При цьому органи досудового розслідування збирають і фіксують докази не тільки щодо кримінальних правопорушень, але й щодо заподіяної шкоди [6].

У Цивільному кодексі України (ЦК) закріплено загальний принцип відшкодування збитків. Так, статтями 22, 1166 ЦК гарантується право на компенсацію майнової шкоди, а у статтях 23, 1167 ЦК – щодо моральної шкоди. Так само, заявлення цивільного позову про відшкодування можливе під час кримінального провадження (ст.ст. 1177 ЦК). Положення КПК України надають можливість звертатися із цивільним позовом у кримінальному провадженні до фізичної або юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого. Важливим аспектом під час реалізації прав потерпілих осіб на відшкодування завданої шкоди у межах цивільного або господарського судочинства є збір та документування доказів, визначення та фіксація шкоди, оскільки на відміну від цивільного позову в межах кримінального провадження, позивачу необхідно буде самостійно вчиняти процесуальні дії, спрямовані на збирання, отримання доказової бази, а також доводити причинно-наслідковий зв'язок між воєнним вторгненням і шкодою, за яку потерпілі вимагають відшкодування.

Щодо перспектив примусового виконання рішень українських судів про стягнення відшкодування з країни-агресора, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду С. Погрібний виділяє принаймні три: 1) визнання рішення українського суду шляхом застосування процедури визнання та допуску до його примусового виконання в іноземній країні, в якій є майно країни-агресора або юридичних та фізичних осіб, що беруть участь у фінансуванні війни на боці агресора; 2) виконання рішень суду в Україні шляхом застосування загальних процедур примусового виконання всередині країни в межах об'єднаного виконавчого провадження Міністерством юстиції України; 3) шляхом використання Міжнародного реєстру збитків, завданих агресією рф проти України, втім у такому Реєстрі рішення українського суду розглядатиметься як один із доказів заподіяння шкоди та її розміру, що не виключає можливості оцінювання комісією з відшкодування цих обставин самостійно [11].

Стисло розглянемо інші потенційно можливі варіанти відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни.

Європейський суд з прав людини є одним із найбільш доступних шляхів захисту порушеного права. Він може розглядати як індивідуальні скарги, так і в аспекті держави в цілому. Водночас, проблемою стало виконання рішень ЄСПЛ росією у зв'язку з тим, що держава-агресор денонсувала ЄСПЛ та перестала бути її стороною з 16 вересня 2022 р., що майже унеможливило отримання компенсації. Хоча, на думку експертів, виконання рішень ЄСПЛ може стати частиною більш широкого механізму, створеного в рамках міжнародної угоди [5, с. 5].

Міжнародний суд ООН також може бути одним із варіантів відстоювання права на відшкодування збитків. Відповідно до ст. 94 Статуту ООН, Рада безпеки ООН має повноваження на вчинення дій щодо загрози миру, порушень миру та актів агресії. У межах таких повноважень може бути створена багатостороння комісія або механізм для управління процесом відшкодування. Водночас, право вето Росії, як постійного члена Ради безпеки ООН, робить цей механізм практично недієздатним [5, с. 21].

Міжнародний кримінальний суд дозволяє жертвам отримати відшкодування збитків, але відповідні рішення виносяться після обвинувального вироку, що значно звужує коло осіб, які можуть отримати відшкодування. Враховуючи те, що Кремль не визнає рішення МКС, перспективи розгляду таких справ, на думку фахівців, поки що є примарними [12].

Відносно успішні інституційні механізми відшкодування збитків, завданих війною, із застосуванням підходу, орієнтованого на відновлення прав постраждалих, були створені *ad hoc*. Такими були Компенсаційна комісія ООН у випадку вторгнення Іраку в Кувейт та його подальшої окупації у 1990-1991 рр. та Еритрейсько-Ефіопська претензійна комісія у випадку еритрейсько-ефіопської війни 1998-2000 рр. [7, с. 9].

Найбільш реальним механізмом для України, є створений міжнародний компенсаційний механізм, який має на меті відшкодування шкоди та збитків, завданих РФ. Він передбачає можливість компенсації різного роду збитків – від руйнування та пошкодження майна до шкоди внаслідок втрати контролю над майном та містить положення щодо питань організації діяльності, порядку виплати компенсацій, суб'єктів отримання компенсації, наповнення міжнародного фонду відшкодування. Прийнята 14 листопада 2022 року Генеральною Асамблеєю ООН Резолюція A/ES-11/L.6 «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» стала передумовою створення Міжнародного реєстру збитків завданих агресією російської федерації проти України. Із 02 квітня 2024 р. в Гаазі Реєстр збитків для України розпочав подачу заяв на компенсацію збитків, завданих російською агресією. Реєстр слугує для документального обліку доказів та інформації, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих 24 лютого 2022 року або пізніше на території України в межах її міжнародно-визнаних кордонів, включаючи її територіальні води, всім зацікавленим фізичним і юридичним особам, а також державі Україна, включаючи її регіональні та місцеві органи влади, державні чи підконтрольні установи, міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України [13].

Механізм компенсації включає такі елементи: до Реєстру збитків будуть надходити претензії про збитки або завдану шкоду; претензійна комісія розглядатиме претензії та призначатиме компенсацію на підставі інформації з реєстру; Компенсаційний фонд буде джерелом виплат на підставі рішень комісії, і, як очікується, він фінансуватиметься за рахунок конфіскованих за кордоном російських активів.

Рада Реєстру збитків склала повний перелік усіх категорій, що включатимуть, зокрема: переміщення, порушення особистої недоторканості (смерть або зникнення безвісти близьких членів сім'ї, серйозні тілесні ушкодження, сексуальне насильство, тортури, нелюдські дії або таке, що принижує гідність, поведження чи покарання, позбавлення волі, примусова праця, депортація дітей і дорослих); втрата майна, доходу або засобів до існування; шкода бізнесу та інші економічні збитки; втрата доступу до охорони здоров'я та освіти [14]. Натепер можливе подання позовів лише за однією категорією – пошкодження чи знищення житлового майна, а протягом поточного року очікується запровадження подання претензій й за іншими категоріями.

Як можна побачити, універсального механізму відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройного конфлікту в Україні, на теперішній час не існує. Разом із тим, вибір варіантів відшкодування шкоди має відбуватися таким чином, щоб уникнути конкуренції між різними інституційними механізмами. Зазначене вимагає потерпілоорієнтованого підходу з боку держави, щоби жертви воєнного конфлікту були обізнані про можливі варіанти висунення вимог та послідовність дій, що приведуть до реального відшкодування завданої шкоди.

Висновки. Значення відшкодування шкоди є важливим, оскільки люди, які стали жертвами воєнного конфлікту, зіштовхуються з тривалими наслідками, що впливають на здоров'я, можливості заробітку та загальну стабільність життя. Навіть після закінчення бойових дій та відновлення їх прав, потерпілі особи ще на невизначений час залишатимуться вразливими до соціальних та економічних проблем.

Важливим елементом відшкодування шкоди та однією із гарантій його реалізації на практиці є збір та документування якісної доказової бази заподіяної шкоди. У випадку відшкодування воєнних збитків це важливо, зокрема, для доведення вини як у рамках цивільного, так і кримінального провадження, оскільки в Україні відсутня норма права, яка б покладала відповідальність за усю шкоду, завдану внаслідок збройної агресії, на країну-агресора. Іншими словами, необхідно довести причинно-наслідковий зв'язок між шкодою та дією, якою таку шкоду було завдано.

Основним показником для обрання того чи іншого механізму відшкодування шкоди має стати його ефективність. Тобто рішення суду або іншого компетентного органу мають бути реально виконані: отримана справедлива матеріальна компенсація завданої внаслідок збройної агресії шкоди фізичними та юридичними особами та відновлення порушених майнових та немайнових прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. План України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=8f36a2d9-9611-4bff-8fa9-474da62bd28d&tag=PlanUkraini> (дата звернення: 11.06.2024).

2. Звіт про результати опитування щодо дотримання прав людини у концепції перехідного правосуддя в Україні / уклад. Пашков В. М. та ін. Харків: Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, 2023. 74 с. URL: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/04/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D1%80%D0%B5%D0%B7%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>. (дата звернення: 11.06.2024).
3. Блага А.Б., Мартиненко О.А. Жертви збройного конфлікту в Україні: проблеми компенсації та відшкодування за спричинені збитки. *Право і суспільство*. 2019. № 3. Ч. 2. <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-23/>
4. Moffett L. Reparation Options for the War in Ukraine (November, 2022). URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/Reparation-Options-for-the-War-in-Ukraine-Moffett.pdf>.
5. Кошман А. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію російської федерації. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630/f18/bce/630f18bceed41958789112.pdf>
6. Яковлева С. Відшкодування шкоди, заподіяної війною: можливості українського правосуддя. *Юридична газета online*. № 13–16 (771–774). URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/vidshkoduvannya-shkodi-zapodiyanoyi-viynoyu-mozhливosti-ukrayinskogo-pravosuddya.html> (дата звернення: 11.06.2024).
7. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики: аналітична доповідь. / І.М. Городиський, М.В. Бем, С.Р. Косаревич, С.О. Верланов, Н.В. Василечко, А.А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с.
8. Відшкодування моральної шкоди, завданої війною: українська і міжнародна практика. Аналітичний центр «Інститут законодавчих ідей», 2024. URL: <https://izi.institute/research/vidshkoduvannya-moralnoi-shkody-zavdanoi-vijnoiu-ukrainska-i-mizhнародna-praktyka>.
9. Resolution adopted by the General Assembly on 14 November 2022. ES-11/5. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n22/693/55/pdf/n2269355.pdf> (дата звернення: 12.07.2024).
10. Притягнення рф до відповідальності за шкоду, завдану внаслідок війни, має забезпечити повне відшкодування заподіяних збитків і запобігти вчиненню актів агресії в майбутньому – суддя ВС. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490306/> (дата звернення: 11.06.2024).
11. Шляхи відшкодування та компенсації шкоди від агресивної війни: погляд юристів. Огляд II Конференції «Відшкодування шкоди заподіяної внаслідок війни» (м. Київ, 21 липня 2023 р.). URL: <https://pravo.ua/shliakhy-vidshkoduvannya-ta-kompensatsii-shkody-vid-ahresyvnoi-viiny-pohliad-iurystiv>.
12. Запит на справедливість – відшкодування шкоди, постраждалим від злочинів внаслідок російської агресії. URL: <https://ecpl.com.ua/news/zapyt-na-spravedlyvist-vidshkoduvannya-shkody-postrazhdalym-vid-zlochyniv-vnaslidok-rosiyskoi-ahresii/> (дата звернення: 21.05.2024).
13. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України: Резолюція СМ/Res(2023)3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/961_001-23#n32 (дата звернення: 21.05.2024).
14. Register of damage caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine. Categories of claims eligible for recording. URL: <https://rd4u.coe.int/documents/358068/386726/RD4U-Board%282024%2907-final-EN+-+Categories+of+Claims.pdf/3f375b28-5466-0c2e-90b6-55d23c4f7a49?t=1711546048763> (дата звернення: 11.06.2024).